

**ПРОБЛЕМИ НЕДОТРИМАННЯ ПРОТИПОЖЕЖНИХ І
ЕВАКУАЦІЙНИХ НОРМ В ДЕРЕВОЛЮЦІЙНИХ СПОРУДАХ
(НА ПРИКЛАДІ ТИМЧАСОВИХ ЦИРКІВ)**

Анотація. Описуються випадки пожеж в тимчасових цирках, проаналізовано їх причини.

Ключові слова: цирк, пожежа, норми евакуації.

З давніх часів у народі були популярними розважальні дійства, які трансформувались від століття до століття. Особливе місце серед них займали циркові вистави, у т. ч. за участю тварин.

До 1860 – 1880 років стаціонарні цирки в Російській імперії існували лише в Москві та Петербурзі, а більшість цирків були пересувними, тимчасовими, з досить одноманітним репертуаром. Під час гастролей трупи займали під вистави великі мучні лабази або зводили тимчасові споруди – балагани. Конструкція літнього цирку, або інакше цирку-шапіто була відома з 40-х років XIX століття, але особливо поширилася вона з 1880-х років. Тимчасова будівля літнього цирку перекривалась брезентовим дахом на щоглі посеред манежу, манеж огороджували бар'єром з двома входами з воротами, а навколо манежу розташовувалися глядачі.

У зимовому цирку влаштовувалися подвійні стіни з дошок, простір між якими для тепла засипали тирсою, а дах вкривали залізом. Цирк опалювався встановленими всередині – в глядацькому залі, в конюшнях, в артистичних вбиральнях й біля головного входу – 4-8 печами-голандками.

Основні проблеми з експлуатацією пересувних цирків були пов'язані з тим, що в їх зведенні не приймали участь інженери, усі розрахунки робив цирковий адміністратор, він же керував будівельниками. Запасних виходів не передбачали, аби уникнути протягів і додаткового опалення. Головними проблемами були пожежі, пов'язані, як правило, з наявністю відкритого вогню, і обвал галерей, якщо такі влаштовувались. Пожежі були надзвичайно небезпечними, оскільки власники тимчасових цирків замало опікувалися дотриманням протипожежних вимог, до того ж такі цирки зводилися з дерева або з тканини.

Відомо про багато випадків пожеж в цирках і балаганах, які трапилися у 19-му столітті. Одним з таких випадків була пожежа в дерев'яному балагані Лемана, яка сталася 2 лютого 1836 року на Адміралтейській площі в Санкт-Петербурзі.

Причиною займання стала підвішена впритул до дерев'яних крокв лампа з гасом. Паніка й недотримання евакуаційних вимог не дозволили глядачам врятуватись по вузьких сходах, з 400 глядачів 126 задихнулись або згоріли, а пожежники буквально рубали палаючі дерев'яні стіни, аби визволити людей. Полум'я в балагані загашували пожежники й військові частини.

У 1872 році так само на Адміралтейській площі запалав балаган-цирк Малафеева, а через сильний вітер вогонь перекинувся на театр Берга и на великий звіринець з левами, тиграми, ведмедями, який евакуювали за наказом міського голови. Тоді ж стався і комічний випадок: про закритого слона просто забули, тварина відчула запах диму, сама виламала двері та вибралася на невську набережну. У результаті пожежі згоріло два балагани, десяток гойдалок і торговельні ряди. Про кількість людських жертв не повідомлялося.

У Києві кілька пожеж сталося в театрі в парку Шато-де-Флер (взимку 1869 р. і влітку 1877-го р.). У березні 1875 р. від розбитої лампи з гасом під час вистави загорівся театр в Кам'янці-Подільському, але жертв не було.

Одна з найстрашніших історій була пов'язана з пожежею, яка сталася 1 січня 1883 року в Бердичеві [1, 2].

Саме наприкінці ХІХ століття Бердичів стає відомим не лише в Російській імперії, але й в Європі – це місто уявилося як центр великих міжнародних ярмарків, один з найбільших банківських центрів тодішньої Малоросії, тут був свій театр і зоопарк, не вистачало тільки свого цирку, бодай пересувного, який був в більшості великих європейських і російських міст.

Один з багатих мешканців Бердичева власним коштом споруджує т. зв. «зимовий» опалюваний цирк величезного як на той час розміру, розрахований на кілька сотень глядачів (за деякими відомостями до 500 осіб). Власник запланував першу виставу до Нового року, тому надто поспішав і просто не подбав про елементарні правила пожежної безпеки, оскільки в цирку не було передбачено ані засобів пожежогасіння, ані запасних виходів, єдині масивні двері відчинялися всередину, інші були позабивані через холоди.

За свідченнями газетних джерел того часу, вистава «цирку Ферроні» в бердичівському цирку по вулиці Махнівській не була схожа на сучасні циркові вистави в Україні, швидше нагадувала дійство сучасного французького цирку «Дю Солейль», яке по суті є не набором окремих незв'язаних номерів, а складною містерією. Першими директорами пересувних цирків були циркові артисти, а сама трупа, як правило, складалася зазвичай з членів однієї родини. У ті часи на циркові вистави ходили не тільки діти, але й дорослі, це не була суто дитяча розвага, а передусім розвага небідних городян, які й прийшли 1 січня 1883 року на першу і єдину виставу з символічно-пророчою назвою: «Страшний суд». Відомо, що під час виступу актор-вершник, що зображав демона з палаючим смолоскипом у руці,

випадково впустив смолоскип у діжку з гасом. Страшне полум'я миттєво здійнялося до купола, зала наповнилася димом, почалася паніка, глядачі кинулись до єдиного відкритого виходу (до того ж, міцні двері відкривались всередину) і перші жертви були просто затоптані натовпом. Цирк в Бердичеві був зимовим, мав стіни з тонких дошок, які могли бути просто виламані натовпом, якби не паніка. Один з глядачів-таки виламав дві дошки і сам вибрався назовні [1, 2].

Рясний туман зовні приховував трагедію, а вогонь палав всередині цирку. Майже всі глядачі, обслуга, артисти і тварини згоріли, пожежа тривала до ранку, а пожежники так не приїхали. Згодом стало відомо, що місцеві пожежники спробували заощадити час, поїхали кіньми по замерзлій річці і провалилися під лід.

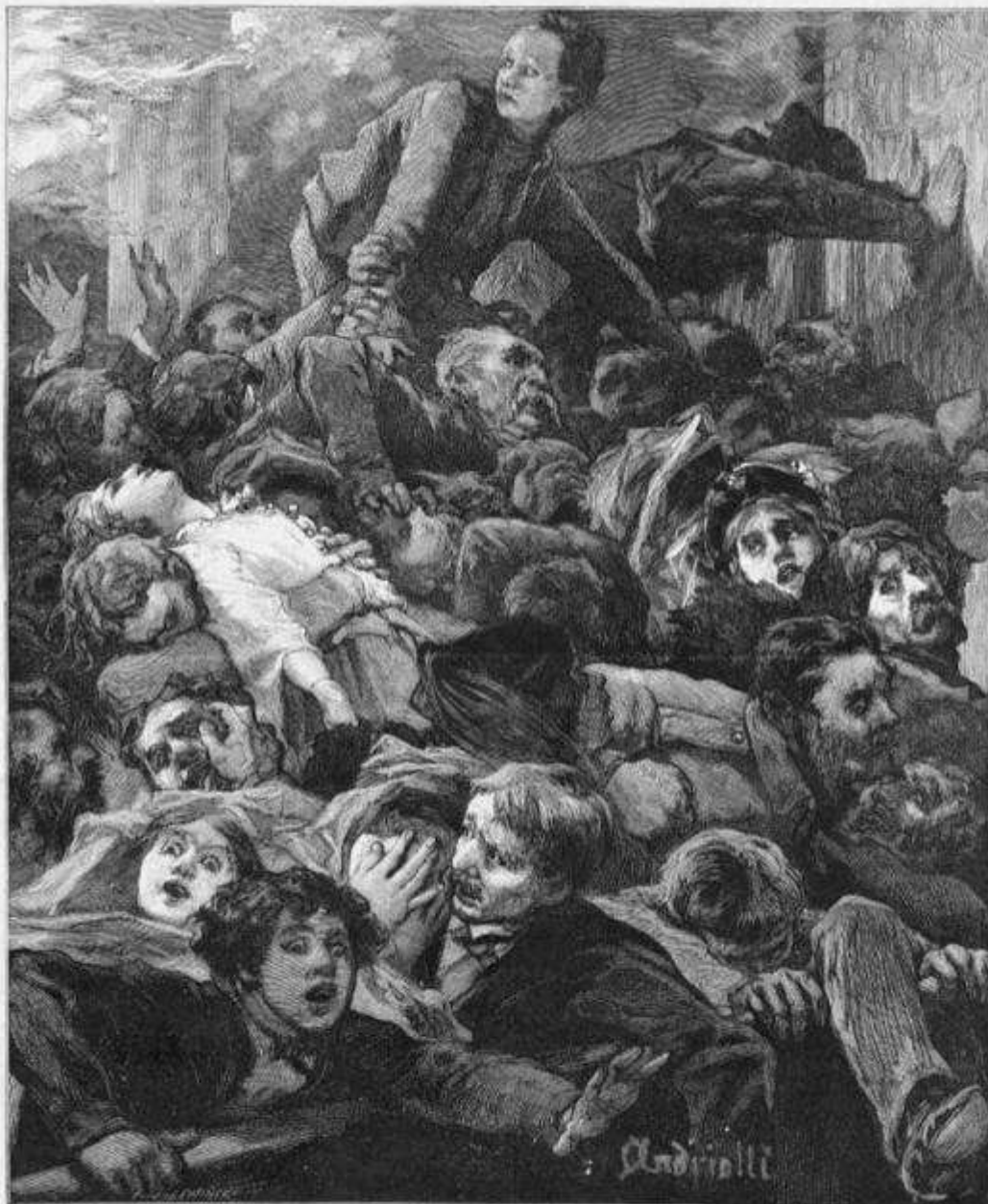
Надалі три дні кінними повозками вивозили зі згарища рештки людей і тварин, а тіла впізнавали тільки по прикрасах. Рештки споруди розібрали. Коштом міста і городян невпізнаних жертв поховали в братській могилі з пам'ятником у вигляді зрізаної піраміди та хрестом. На хресті встановили напис «Неопознанным жертвам пожара цирка 1-го Генваря 1883 года» [1, 2].

Достеменною кількістю загиблих під час пожежі невідома, різні джерела називають цифри від 250 до 600 осіб, з яких змогли впізнати тільки 191 особу. Ця подія набула такого широкого розголосу по всій Російській імперії, що імператор Олександр III навіть виділив сім'ям загиблих компенсацію в сумі 4 тис. рублів.

Бердичівська пожежа спонукала А. П. Чехова до написання оповідання «До нового пожара» (вперше – «Свет и тени», 1883, № 7, 20). Тема ця виникла у письменника одразу після пожежі, вже 12 січня 1883 року. Згодом цю страшну подію було проілюстровано [3].

Тривалий час на місці цирку залишалося пустопорожнє місце, згодом тут обладнали площу, де торгували рибою, тож і називалася вона Рибною. За повідомленням газети «Кіевлянинъ» у № 256 за 1902 рік, місто отримало право на зведення на місці цирку будівлі амбулаторної лікарні Червоного Хреста, яку звели в 1904 році з орієнтацією на вул. Махнівську. Під час Першої світової війни в будинку знаходився госпіталь Південно-Західного фронту, що був під командуванням генерала Денікіна. Лікарня тут була і під час громадянської війни, до 1922 року, і до початку Великої Вітчизняної війни (за іншими джерелами, у 1938 році будинок у державну власність реквізували органи НКВС).

Отже, маємо зазначити наступне: протягом ХІХ століття відбувається формування основних типів тимчасових цирків – літніх і зимових (розрахованих на опалення грубами), проте формування таких типів розважальних споруд тимчасової експлуатації відбувалося з недотриманням протипожежних і евакуаційних вимог, що призводило до численних жертв. Причиною пожеж була наявність відкритого вогню (гасових ламп, смолоскипів, які використовувались під час вистав), а також опалення грубами.

Scena z pożaru Cyrku w Berdyczowie.

Rysunek M. E. Andrioli.

FOTO.zghh.info

Недотримання евакуаційних норм полягало у використанні відкритого вогню і легкозаймистих речовин у приміщеннях з легкозаймистих будівельних матеріалів, використання в якості утеплювача тирси і соломи, відсутність запасних виходів і тому, що двері відчинялися всередину.

Література

1. Леончук М. Зимовий цирк у Бердичеві / Леончук М. // "Радянський шлях", №40 (12287) від 12.03.1983 р., с.4.
2. Кондратюк Ю.С. Новорічна трагедія 1883 року в Бердичеві та її наслідки. // Бердичівська земля у плині часу (у двох томах). Науковий зб. "Велика Волинь". Вип. 37. - Житомир: М. Косенко, 2007. - С. 259-263.
3. http://foto.zhzh.info/photo/scena_pozhara_cirka_v_berdicheve/12-0-4742#sthash.IDS7W3M9.dpuf

Аннотація. Описуються випадки пожег в тимчасових цирках, проаналізовані їх причини.

Ключевые слова: цирк, пожега, норми евакуації.

Abstract. The article describes the cases of fire in the temporary circuses. There were analyzed their causes in the article.

Key words: circus, fire, norms of evacuation.